

Мирослав ПАГУТА,

orcid.org/0000-0003-2305-9390

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри технологічної та професійної освіти,

докторант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) miroslav06@i.ua

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА АКсіОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКціОНУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УСРР У 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена розкриттю історико-педагогічних та аксіологічних аспектів становлення та розвитку професійної освіти в УСРР у 30-х роках ХХ століття. На основі аналізу наукових джерел і нормативних документів автором визначено, що розвиток професійної освіти на території УСРР у 30-х роках ХХ століття характеризується значними аксіологічними змінами, що зумовлювалося значним посиленням ідеологічного контролю державних і партійних структур у сфері професійної освіти, особливо в її аксіологічно-сутнісній складовій частині. Встановлено, що система професійної освіти означеного періоду функціонувала та розвивалася в умовах репресивної політики, спрямованої на знищення національно-самобутньої системи освіти України, що утвердилася на території УСРР у 20-х роках ХХ століття, продукованих нею цінностей та переходу до авторитарної педагогіки й системи управління освітою. Натомість впроваджувалася повністю уніфікована, так звана радянська система професійної освіти з повним та жорстким її підпорядкуванням Москві. Контроль, удосконалення та розширення ідеологічної роботи, насадження авторитаризму стали основними напрямками тогочасної державної політики в освітній сфері.

Зроблено висновок про те, що основними освітніми цінностями того періоду, які прививалися молоді тогочасною професійною освітою, були комуністичне виховання, цінність суспільно корисної праці як засобу комуністичного виховання, віра й відданість комуністичній ідеї, нетерпимість до інакодумства та релігії, зневажливе ставлення до приватної власності, здатність до самопожертви в ім'я комуністичної ідеї та заклику партії, відданість комуністичній партії та її керівним органам, колективізм як засіб стандартизації та уніфікації, схвалення та поширення тоталітаризму й культу особистості. Водночас сама професійна освіта сприймалася в суспільстві, зокрема внаслідок зменшення її загальної доступності, як значна цінність. Отже ті, хто отримували можливість її здобути, могли розраховувати на відповідний статус та життєвий успіх.

Ключові слова: професійна освіта, цінності освіти, аксіологія професійної освіти УСРР, 30-ті роки ХХ століття.

Myroslav PAHUTA,

orcid.org/0000-0003-2305-9390

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Technological and Professional Science,

Doctoral Student at General Pedagogy and Preschool Education Department

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) miroslav06@i.ua

HISTORICAL, PEDAGOGICAL AND AXIOLOGICAL ASPECTS OF VOCATIONAL EDUCATION'S FUNCTIONING IN THE USSR IN THE 1930S

The article is devoted to the disclosure of historical, pedagogical and axiological aspects of vocational education's formation and development in the USSR in the 1930s. Based on the analysis of scientific sources and regulations, the author determined that vocational education's development in the USSR in the 1930s is characterized by major axiological changes, due to significant strengthening of ideological control of state and party structures in vocational education, especially in its axiological and essential components. It is established that the system of vocational education of this period functioned and developed in a repressive policy aimed at destroying Ukraine's national education system that was established in the USSR in the 1920s, as well as its values and transition to authoritarian pedagogy and education management system. Instead, a completely unified, so-called Soviet system of vocational education was introduced, with its full and rigid subordination to Moscow. Control, improvement and expansion of ideological work and the planting of authoritarianism became the main directions of the state policy in the field of education at the time.

It is concluded that the main educational values of that period, which were instilled in young people by vocational education at that time, were communist education, the value of socially useful work as a means of communist education, faith and devotion to the communist idea, intolerance of dissent and religion, contempt for private property, the will to sacrifice yourself in the name of the communist idea and the call of the party, devotion to the Communist Party and its governing bodies, collectivism as a means of standardization and unification, approval and dissemination of totalitarianism and the cult of personality. At the same time, vocational education itself was perceived in society as a significant value, in particular due to the reduction of its general accessibility. Therefore, those who were given the opportunity to obtain it could count on the appropriate status and success in life.

Key words: vocational education, educational values, axiology of vocational education in the USSR, 1930s.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в державі, що зумовлені входженням України в європейський та загальносвітовий суспільно-економічний та освітній простір, вимагають оновлення всієї системи освіти України. Особливо гостро це завдання стоїть перед системою професійної освіти, яка повинна повністю відповідати вимогам і запитам сучасного суспільства.

Так, О. Сухомлинська зазначає, що освітній простір України надзвичайно чутливий до щоденних змін та особливо прояву кризових станів, а заклади освіти, в тому числі професійної, змушені в процесі роботи «на ходу» відповідати на виклики часу, хоча відбувається це не без втрат і прорахунків, які зумовлені тим, що педагогічні колективи та адміністрації навчальних закладів змушені брати на себе розв'язок задач, які в такому масштабі досі не входили у сферу їх професійної діяльності (Сухомлинська, 2003: 3).

Вирішення цього завдання потребує історико-педагогічного аналізу та переосмислення всього процесу розвитку й функціонування професійної освіти в різних суспільно-політичних, економічних та аксіологічних реаліях. Історично-педагогічна та аксіологічна ретроспектива дають змогу розглянути весь процес формування, функціонування та розвитку професійної освіти в динаміці, відстежити вплив соціально-економічних, ідеологічних та аксіологічних змін на функціонування та розвиток системи професійної освіти в різних історично-суспільних періодах та умовах.

Особливо важливим у цьому контексті є аналіз саме історико-педагогічних та аксіологічних аспектів функціонування професійної освіти, адже саме докорінна зміна системи цінностей і ціннісних орієнтацій спричинила кризу в системі освіти України (Сухомлинська, 2003: 3).

В цьому контексті питання дослідження історико-педагогічних та аксіологічних аспектів функціонування професійної освіти в УСРР у 30-х роках ХХ століття є надзвичайно важливим та актуальним, адже саме в 30-х роках ХХ століття були сформовані основні підходи та аксіологічні засади, які лягли в основу розвитку професійної освіти України на весь період її перебування в складі СРСР.

Аналіз досліджень. Огляд джерел засвідчив, що проблема історико-педагогічного осмислення процесу функціонування та розвитку професійної освіти на теренах України в різних часових відрізках, суспільно-політичних та аксіологічних умовах не нова й привертала увагу багатьох науковців. При цьому значне збільшення інтересу дослідників до історико-педагогічної проблематики спостерігається з 90-х років ХХ століття, тобто з часу проголошення незалежності та відновлення державності України (Сухомлинська, 2003: 17).

Загальні аспекти функціонування та розвитку освіти й педагогіки в Україні розкривають у своїх працях О. Васюк, О. Дубасенюк, В. Кравець, М. Кукурудзяк, І. Лікарчук, В. Онопрієнко, Я. Ряппо, С. Сірополк, М. Субчинська, О. Сухомлинська. Теоретико-методологічні аспекти функціонування та розвитку системи професійної та професійно-технічної освіти досліджували С. Батишев, Б. Гершунський, С. Гончаренко, Т. Десятов, М. Євтух, В. Зайчук, В. Луговий, П. Лузан, Н. Нічкало, М. Пальчук, С. Сисоева. Дослідженню питання функціонування системи професійної освіти в СРСР та УРСР присвятили свої праці А. Веселов, Н. Іванцова, І. Лікарчук, М. Пузанов, Я. Ряппо, О. Рябченко, Г. Терещенко, Ш. Фіцпатрік. Водночас потрібно зазначити, що нині практично відсутні цілісні дослідження аксіологічних аспектів функціонування та розвитку професійної освіти в УСРР у 30-х роках ХХ століття.

Необхідно взяти до уваги те, що практично всі дослідження радянської доби здійснюють історико-педагогічний аналіз, виходячи з позицій комуністичної (марксистсько-ленінської) ідеології, замовчуючи або нещадно тавруючи всі аспекти, що виходили за межі цієї ідеології або суперечили їй, тому зрозуміло, що такі дослідження здебільшого є застарілими у зв'язку зі зміною історико-педагогічної парадигми, заідеологізованими та заполітизованими. Натомість у низці сучасних історико-педагогічних дослідженнях радянський період розглядається як однозначно негативний, що завдав лише непоправної шкоди

освіті. Хоча зрозуміло, що й такий підхід є не цілком правильним та об'єктивним (Сухомлинська, 2003: 17).

Отже, вважаємо, що цей період функціонування та розвитку професійної освіти в Україні потребує нових, більш детальних історико-педагогічних досліджень. Особливо це стосується дослідження аксіологічних аспектів функціонування та розвитку вітчизняної професійної освіти в означений період, а основою джерельної бази такого дослідження повинні стати тогочасні нормативні документи, декрети, укази, резолюції та постанови ЦК ВКП (б), ЦВК СРСР, ВУЦВК, Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, збірники законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України, які розкривають основні аспекти та зміст функціонування професійної освіти в досліджуваній період.

Мета статті полягає в розкритті історико-педагогічних та аксіологічних аспектів функціонування й розвитку професійної освіти в УСРР у 30-х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Кінець 20-х – початок 30-х років ХХ століття ознаменувався прискореним індустріальним розвитком, було проголошено курс на загальну колективізацію та прискорену індустріалізацію. На початку 30-х років було побудовано ДніпроГЕС, Азовсталь, Криворізький та Запорізький металургійні комбінати, Харківський тракторний завод тощо. Натомість село опиралося примусовій колективізації. Наслідком цього стали репресії селянства, що призвело до штучно створених голодоморів. Цей період також ознаменувався посиленням сталінської влади та диктатури, що призвело до знищення будь-якого вільнодумства. Це був період активного будівництва тоталітарної держави (Історія України в історіях). Безперечно, ця обставина мала вплив на розвиток освіти. Відбувається наступ на всі сфери українського життя, здійснюється русифікація школи. Крім цього, знищуються усі особливості української освітньої системи, натомість відбувається централізація освіти з єдиним керівництвом у Москві.

О. Сухомлинська, аналізуючи цей період функціонування та розвитку освіти в Україні, зазначає, що на зміну «досить розкріпаченої педагогічної думки, яка відображала цілий спектр різноманітних підходів», прийшла «чітка і регламентована партійно-класова ідеологема», яка зумовила, що на зміну професійно-етичним критеріям добору фахівців прийшов класовий підхід. Початок 30-х років ХХ століття на території УСРР озна-

менував себе «нещадною боротьбою з національно свідомою інтелігенцією», в процесі якої було репресовано і знищено весь цвіт української педагогічної науки, здійснюється знищення особливостей української освітньої системи, а також її русифікація. Відбуваються централізація, стандартизація та уніфікація всієї педагогічної науки та навчально-виховного процесу з їх повним підпорядкуванням Москві. Освітні заклади стають на шлях жорсткої централізованої авторитарно-дисциплінарної системи управління (Сухомлинська, 2003: 59–60).

Як відзначає відома дослідниця Ш. Фітцпатрік, на початку 30-х років ХХ століття в радянській освіті відбувся поворот до колишніх цінностей. Мета вищої освіти більше не полягала в тому, щоби дати просто технічну, професійну та політичну освіту. Вона повинна була передавати широкий багаж культури, оскільки країна потребувала культурних, різнобічно освічених кадрів (Fitzpatrick, 2002).

Забезпечити підготовку фахівців мала система освіти, уніфікована з російською. Так, після завершення неповної середньої школи молодь мала змогу вступати до професійних шкіл, а саме технікумів, медичних, педагогічних училищ з 3–4-річним терміном навчання. Натомість після завершення повного курсу навчання у середній школі випускники мали змогу вступати до вищих шкіл. Випускники професійних шкіл практично втрачали шанс на продовження навчання у вищих школах, оскільки вони зобов'язані були після здобуття професійної освіти відпрацювати певний термін на виробництві, яке покинути в майбутньому ставало неможливим (Енциклопедія українознавства, 1995: 939–940).

Прискорена індустріалізація країни зумовила гостру потребу у великій кількості професійно підготовлених кадрів для нових підприємств, заводів і фабрик, що потребувало великої кількості професійних та професійно-технічних навчальних закладів, отже, сприяло розвитку мережі професійних та професійно-технічних навчальних закладів.

Автори «Енциклопедії українознавства» наводять дані щодо стану професійного шкільництва в Україні. Так, згідно з цими даними, на кінець 1927 року сукупність вищих професійних закладів складалася з 37 інститутів та 144 технікумів, а вже у 1929/30 навчальному році структура професійного шкільництва в Україні налічувала 42 інститути, 109 технікумів, 78 робітфаків, 680 професійних шкіл, 197 фабрично-заводських шкіл, 47 фахових навчальних майстерень та 377

професійних курсів. За національним складом у професійних школах навчалися 53,1% українців, 20% росіян, 22,5% євреїв. Студенти-українці переважували насамперед у сільськогосподарських та педагогічних школах (Енциклопедія українознавства, 1995: 939).

Водночас у 30-х роках ХХ століття у сфері професійної освіти почав проявлятися «еконізаторський» підхід, унаслідок чого були спрощені вимоги до загальноосвітньої підготовки майбутніх робітників та намітилась тенденція переходу від підготовки фахівців широкого профілю до підготовки вузькоспеціалізованих робітників, «спеціалістів вузько-оперативної праці», що дало змогу скоротити термін їх підготовки до 6–12 місяців. Водночас значного поширення набула система підготовки робітничих кадрів безпосередньо на виробництві (Пальчук: 2).

У 1930 році інститути народної освіти (ІНО) як занадто великі заклади було розділено на окремі педагогічні інститути професійної освіти, інститути соцвиху та інститути політосвіти (Енциклопедія українознавства, 1995: 936). Водночас на початку 30-х років із 3 300 семирічок понад дві третини було реорганізовано у фабрично-заводські та школи колгоспної молоді (Постанова XII Всеукраїнського з'їзду Рад, 1931).

При цьому варто відзначити, що загальноосвітні школи, мистецькі та педагогічні заклади освіти були у віданні Наркомосу УСРР. Натомість багато курсів та закладів освіти підпорядковувалися іншим відомствам. Так, існували школи фабрично-заводського учнівства, робітничо-технічні, виробничо-політехнічні, промислово-технічні, сільгоспучу, курси масових професій тощо.

У 1932 році було переглянуто зміст навчання й виховання середньої школи та акцентовано увагу на необхідності введення до навчальних програм із суспільствознавства, літератури, мов, географії та історії найважливішої інформації про національну культуру народів СРСР, їхню літературу, мистецтво, історичний розвиток, а також елементи краєзнавства, природні властивості, промисловість, сільське господарство, соціально-економічний розвиток тощо. Надання значної ваги постановці трудового навчання у політехнічній школі спонукало до визнання необхідності доопрацювання навчальних програм з праці задля забезпечення поєднання навчання з продуктивною працею і навчання в теорії і на практиці головних галузей виробництва. Крім того, наголошувалося на необхідності забезпечення учнів середньої школи основними інструментами та отриманні навичок з оброблення дерева, металу тощо (Постанова ЦК ВКП (б), 1932).

Діяльність політехнічної школи базувалась на поєднанні шкільного навчання з виробничою працею та громадською роботою. Політехнічна освіта мала надати учням основи наук, ознайомити їх у теорії та на практиці з головними галузями виробництва. Наголошувалося на тому, що поєднання навчання з виробничою працею має відбуватися на такій основі, щоб уся громадсько-виробнича праця школярів підкорювалася навчальним та виховним потребам школи (Постанова ЦК ВКП (б), 1931). Вважалося, що лише за умови надання учням достатнього обсягу загальноосвітніх знань можна домогтися успішної підготовки випускників школи до кваліфікованої виробничої праці у промисловості, сільському господарстві та подальшому навчанні у технікумах вищих та вишах (Постанова Президії ВУЦВК, 1932).

Оскільки влада не усвідомлювала або не хотіла усвідомлювати, що безперешкодне та ефективне функціонування державних установ неможливе без кваліфікованих фахівців, яких намагалися замінити «висуванцями» з робітників та селян, це негативно відбилося на ефективності функціонування установ та підприємств. Однак шляхи вирішення цієї проблеми були незмінними. На початку 30-х років ХХ століття масштаби підготовки фахівців через робітфаки, технікуми та ВНЗ лише зросли. Крім цього, у вересні 1933 року відновили діяльність Київський, Дніпропетровський, Одеський і Харківський університети. При цьому перевага у професійній підготовці віддавалася особам робітничо-селянського походження.

Водночас значно зросла підготовка робітничих кадрів безпосередньо на виробництві, особливо цьому сприяв стаханівський рух. Започаткування стаханівського руху сприяло розвитку такої форми поширення досвіду передовиків та підготовки фахівців, як стаханівські школи. З форм додаткової освіти робітників та учнів професійних шкіл збереглися лише такі види навчання, як гуртки технічного мінімуму, курси майстрів стаханівської праці, курси підвищення кваліфікації (Пальчук: 2).

Для подолання односторонньої уваги до кількісного зростання мережі професійних закладів освіти та їхніх учнів в середині 30-х років ХХ століття під час підготовки фахівців почали приділяти більше уваги якісним показникам. Термін навчання подовжився, а система короткострокової підготовки була скасована (Історія України, 1997: 293).

У нормативних та директивних документах констатувалися підвищені вимоги до теоретичного рівня фахівців, від яких вимагалися щоразу

вища кваліфікація, глибокі знання наукових засад техніки, системи радянського господарства, спеціалізованих виробництв тощо. На реалізацію цього завдання спрямовувалося вдосконалення навчальних планів та програм. Важлива увага приділялась методам викладання. Відбувся перехід від бригадно-лабораторного методу навчання до лекційно-практичних занять. Акцент робився на самостійній роботі студентів над індивідуальними завданнями у спеціально устаткованих лабораторіях, майстернях, кабінетах, музеях тощо (Постанова ЦВК СРСР, 1932).

Станом на 1938/39 навчальний рік в Україні функціонували 129 ВНЗ, в яких навчалось 124 тис. студентів. Вперше ВНЗ почали функціонувати у 28 містах республіки. Зокрема, у Вінниці, Полтаві, Сталіно діяло по чотири вищі навчальні заклади, у Ворошиловграді, Запоріжжі, Житомирі, Кривому Розі, Миколаєві, Херсоні – по три. Впродовж 1929–1932 роках у ВНЗ і технікумах України було підготовлено 110 тис. фахівців, а в наступні п'ять років – ще 196 тис. Отже, у радянській Україні на кінець 30-х років ХХ століття було підготовлено практично таку ж кількість фахівців, яка була у всій дореволюційній Росії (Історія України, 1997: 293).

Наводяться також інші статистичні дані. Зокрема, за даними авторів «Енциклопедії українознавства», станом на 1939 рік в УРСР налічувалося 597 середніх технічних шкіл, в яких навчалось 171,5 тис. учнів, а також 148 вищих навчальних закладів, в яких професійний вишкіл проходило 126,7 тис. студентів (Енциклопедія українознавства, 1995: 942).

Варто відзначити, що в період 30-х років ХХ століття у сфері вищої професійної освіти починають проявлятися нові тенденції. Зокрема, з одного боку, вона поступово стає привілеєм дітей правлячої верхівки (Аврамова, 2014: 19; Енциклопедія українознавства, 1995: 942). Елітарність вищої освіти впливала на її доступність для широкого загалу, хоча це, очевидно, забезпечувало доступ до вищої освіти більш освічених осіб.

Також варто привернути увагу до іншої тенденції, а саме формування у більшості студентів тоталітарної свідомості, яка не давала змоги побачити та проаналізувати суперечності того часу, «відокремити їх від насаджуваних ідеологічних штампів», замислитись над реальністю наявності такої значної кількості «ворогів» як наслідку репресій і чисток у студентському середовищі. Усе це спонукало до визнання студентами цінності конформізму, засвоєння ними навичок орієнтування у політичному просторі радянського вишу, актив-

ного прояву прихильності до політики тоталітарної влади. Ця позиція викликала руйнування характерної для суспільства в минулому системи цінностей (Рябченко, 2012: 175). Суспільству пропонувався новий уніфікований, ідеальний образ нового студента як носія і творця нової радянської культури, нового життя (Рябченко, 2012: 378), структура цінностей якого повинна відповідати тим, що нав'язувалися офіційною ідеологією та пропагандою.

Так, освіта мала забезпечити формування в особистості студента – майбутнього фахівця таких основних цінностей, як колективізм; повага до праці та людей праці; почуття громадянського обов'язку; готовність працювати на благо суспільства; відповідальності за свої слова, дії та вчинки, чесність та, найголовніше, відданість комуністичним ідеям та вірність комуністичній партії; нетерпимість до ідеологічного та політичного інакомислення; здатність до самопожертви в ім'я комуністичних ідей; активність в боротьбі за соціалістично-комуністичний ідеал; класово-пролетарська самосвідомість (Народное образование в СССР, 1967). Водночас активно насаджувалася віра у величність і непомильність керівних органів держави та її безпосереднього керівника, впроваджувалися культ особистості Й. Сталіна та жорсткий тоталітаризм (Історія України в історіях).

Так, народний комісар освіти УСРР М. Скрипник (Скрипник, 1932: 19) у 1932 році у своїй статті наголошує на тому, що будь-яка робота, будь-які досягнення повинні бути зіставленні зі словами й поглядами Й. Сталіна. Саме погляди Й. Сталіна є визначальними під час оцінювання будь-якої наукової роботи на всіх ділянках наукової думки. «Вона примушує провести переоцінку цієї роботи, поставити її під нові ознаки, повести новим шляхом» (Скрипник, 1932: 19).

Водночас О. Рябченко зазначає, що більшовикам все ж таки не вдалося стовідсотково сформувати покоління бездумних «гвинтиків». Студенти, «незважаючи на тиск і заперечення інакомислення, перебували у постійному пошуку ціннісних орієнтирів, нерідко критично ставилися до перетворень радянської влади» (Рябченко, 2012: 377–378).

Висновки. Аналіз розвитку професійної освіти 30-х років ХХ століття показав значне посилення ідеологічного контролю державних і партійних структур у сфері професійної освіти, особливо в її аксіологічно-сутнісній складовій частині. Система професійної освіти означеного періоду функціонувала та розвивалася в умовах репресивної політики, спрямованої на знищення

національно-самобутньої системи освіти України, що утвердилась на території УСРР у 20-х роках ХХ століття, та продукованих нею цінностей. Натомість впроваджувалася повністю уніфікована, так звана радянська система професійної освіти з повним та жорстким її підпорядкуванням Москві, завданням якої перш за все стало формування громадянина Радянського Союзу – справжнього комуніста-патріота з відповідною системою цінностей, при цьому питанню формування висококваліфікованих фахівців приділялося значно менше уваги, ніж ідеологічній роботі з студентами. Контроль, удосконалення та розширення ідеологічної роботи та насадження авторитаризму стали основними напрямками тогочасної державної політики в освітній сфері. Основними освітніми цінностями того періоду, що прививалися, зокрема, професійною освітою, були комуністичне виховання, суспільно корисна праця як засіб комуністичного виховання, віра і відданість комуністичній ідеї, нетерпимість до інакодумства, зневажливе ставлення до приватної власності,

здатність до самопожертви в ім'я комуністичної ідеї та заклику партії, відданість комуністичній партії та її керівним органам, колективізм як засіб стандартизації та уніфікації, схвалення та поширення тоталітаризму й культу особистості.

Водночас проведений історико-педагогічний та аксіологічний аналіз розвитку професійної освіти 30-х років ХХ століття засвідчив, незважаючи на її тоталітарну заідеологізованість, її загальносуспільне сприйняття як цінності. Однак якщо впродовж 20-х років цінність професійної освіти переважно розглядалася з точки зору представників селянства та пролетаріату, які завдяки освіті отримували можливість кар'єрного росту, то вже у 30-ті роки вища професійна освіта стала цінною для всіх громадян і не тільки як засіб кар'єрного росту, але й сама по собі, зокрема, внаслідок зменшення її загальної доступності, що забезпечило зростання її престижності в очах суспільства. Отже, ті, хто отримували можливість її здобути, могли розраховувати на відповідний статус та життєвий успіх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамова Е. Реформы системы образования в СССР и России как отражение трансформации общественных потребностей. Москва : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2014. 52 с.
2. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Київ, 1995. 1230 с.
3. Верстюк В., Гарань О., Гуржій О. та ін. Історія України. Київ : Альтернативи, 1997. 424 с.
4. Історія України в історіях: лекція 24 «Утвердження тоталітарного режиму в 1929–1939 рр. Історія про форсовану індустріалізацію, колективізацію, голод та «розстріляне відродження»». URL: <https://znohistory.ed-era.com/m5/124>.
5. Народное образование в СССР. 1917–1967 / под ред. М. Прокофьева и др. Москва : Просвещение, 1967. 544 с.
6. Пальчук М. Основные этапы развития профессионального образования и направления использования исторического опыта в современных условиях. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/108998/22-Palchuk.pdf?sequence=1>.
7. Про підсумки запровадження загального навчання та політехнізації школи за 1921–32 рр. і про підготовку до 1932–33 року : Постанова Президії ВУЦВК від 30 вересня 1932 року. *Вісті ВУЦВК*. 1932. 4 жовтня. № 227.
8. Про загальне навчання і політехнізацію шкіл : Постанова XII Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів від 4 березня 1931 року. *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1931. № 9. Ст. 83.
9. Про навчальні програми та режим у вищій школі і технікумах : Постанова ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 року. *Вісті ВУЦВК*. 1932. 20 вересня. № 215.
10. Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі : Постанова ЦК ВКП (б) від 25 серпня 1932 року. *Комуніст*. 1932. 28 серпня. № 236.
11. Про початкову та середню школу : Постанова ЦК ВКП (б). *Комуніст*. 1931. 6 вересня. № 246.
12. Рябенко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації : монографія. Харків : ХНАМГ, 2012. 456 с.
13. Скрипник М. Лист тов. Сталіна до редакції журналу «Пролетарская революция» та завдання робітників ідеологічного фронту. *Комуністична освіта*. 1932. № 1–2. С. 19–29.
14. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 68 с.
15. Fitzpatrick S. Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934. First published 1979. First paperback edition 2002. Cambridge ; London ; New York ; Melbourne : Cambridge University Press, 2002. 355 p.

REFERENCES

1. Avraamova E. Reformy sistemy obrazovaniya v SSSR i Rossii kak otrazhenie transformacii obshhestvennykh potrebnoy [Reforms of the education system in the USSR and Russia as a reflection of the transformation of social needs]. Moscow: Publishing house "Delo" Russian Academy of Natural Sciences and Geography, 2014. 52 p. [in Russian].
2. Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna [Encyclopedia of Ukrainian Studies. The general part]. Kyiv, 1995. 1230 p. [In Ukrainian].

3. Istoriiia Ukrainy [History of Ukraine] / V. Verstiuk, O. Haran, O. Hurzhii ta in. Kyiv: Alternatives, 1997. 424 p. [In Ukrainian].
4. Istoriiia Ukrainy v istoriiakh: lektsiia 24 Utverdzhennia totalitarnoho rezhymu v 1929–1939 rr. Istoriiia pro forsovanu industrializatsiiu, kolektyvizatsiiu, holod ta “rozstriliane vidrodzhennia” [History of Ukraine in stories: lecture 24 Establishment of the totalitarian regime in 1929–1939. History of forced industrialization, collectivization, famine and “shot revival”]. URL: <https://znohistory.ed-era.com/m5/124> [in Ukrainian].
5. Narodnoe obrazovanie v SSSR. 1917–1967. Pod red. M. Prokof'eva i dr. [Public education in the USSR. 1917–1967 / Ed. M. Prokofiev et al.]. Moscow: Education, 1967. 544 p. [in Russian].
6. Pal'chuk M. Osnovnyye etapy razvitiya professional'nogo obrazovaniya i napravleniya ispol'zovaniya istoricheskogo opyta v sovremennykh usloviyakh [The main stages of the development of vocational education and the direction of the use of historical experience in modern conditions]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/108998/22-Palchuk.pdf?sequence=1> [in Russian].
7. Postanova Prezydii VUTsVK vid 30 veresnia 1932 r. “Pro pidsumky zaprovadzhenia zahalnoho navchannia ta politekhnizatsii shkoly za 1921–32 rr. i pro pidhotovku do 1932–33 roku” [Resolution of the Presidium of the All-Ukrainian Central Executive Committee of September 30, 1932 “On the results of the introduction of general education and polytechnic schooling in 1921–32 and on the preparation for 1932–33”]. *VUTSVK news*. 1932, October 4th. № 227 [in Ukrainian].
8. Postanova XII Vseukrainskoho zizdu Rad robotnychych, selianskykh ta chervonoarmiiskych deputativ vid 4 bereznia 1931 r. “Pro zahalne navchannia i politekhnizatsiiu shkil” [Resolution of the XII All-Ukrainian Congress of Soviets of Workers', Peasants' and Red Army Deputies of March 4, 1931 “On General Education and Polytechnic Schools”]. *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine*. 1931. № 9. Art. 83 [in Ukrainian].
9. Postanova TSVK SRSR vid 19 veresnya 1932 r. “Pro navchal'ni prohramy ta rezhym u vyschiiy shkoli i tekhnikumakh” [Resolution of the CEC of the USSR of September 19, 1932 “On curricula and the regime in higher education and technical schools”]. *VUTSVK news*. 1932, September 20th. № 215 [in Ukrainian].
10. Postanova TsK VKP (b) vid 25 serpnia 1932 r. “Pro navchalni prohramy ta rezhym u pochatkovii i serednii shkoli” [Resolution of the Central Committee of the CPSU (b) of August 25, 1932 “On curricula and the regime in primary and secondary schools”]. *Communist*. 1932, 28 August. № 236 [in Ukrainian].
11. Postanova TsK VKP (b) “Pro pochatkovu ta seredniu shkolu” [Resolution of the Central Committee of the CPSU (b) “On primary and secondary school”]. *Communist*. 1931, September 6th. № 246 [in Ukrainian].
12. Riabchenko O. Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokov: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii : monohrafiia [Students of Soviet Ukraine 1920–1930's: everyday practices and conflicts of identification: a monograph]. Kharkiv: KNAMG, 2012. 456 p. [In Ukrainian].
13. Skrypnyk M. Lyst tov. Stalina do redaktsii zhurnala Proletarskaia revoliutsiia ta zavdannia robotnykiv ideolohichnoho frontu [Letter tov. Stalin to the editors of the magazine Proletarian Revolution and the tasks of the workers of the ideological front]. *Communist education*. 1932. № 1–2. Pp. 19–29 [in Ukrainian].
14. Sukhomlynska O. Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical and pedagogical process: new approaches to general problems]. Kyiv : APN, 2003. 68 p. [In Ukrainian].
15. Fitzpatrick S. Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934. First published 1979. First paperback edition 2002. Cambridge, London, New York, Melbourne : Cambridge University Press, 2002. 355 p.